

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Linguistica V (2010)

Leszek Bednarczuk

Nazwy Wilna i jego mieszkańców w dokumentach Wielkiego Księstwa Litewskiego (WKL)

Nazwy miasta Wilna

Nazwa miasta Wilna pojawia się w formie *Vilna* w 1323 roku w zredagowanych po łacinie listach wielkiego księcia Gedymina, m.in. do franciszkanów prowincji niemieckiej, których prosi o przysłanie do Wilna i Nowogródka kapłanów, znających języki litewski, ruski i polski: „Volumus enim episcopus, sacerdotes, religiosos ordinis cuiuscunque colligere, praecipue de vestris, quibus iam ereximus duas ecclesias in civitate nostra regia, dicta *Vilna*, et aliam Novgardia, ad quas nobis hoc anno quatuor fratrem scientes *polonicum*, *semigallicum* [tzn. litewski – L.B.] ac *ruthenicum* ordinetis, tales ut nunc sunt et fuerant” (26 V 1323 GL, nr 19). Wkrótce potem pojawia się forma *Wilno* w liście do biskupa i mieszkańców Rygi: „Datum *Wilno* in die sancti trinitatis” (2 VI 1325 GL, nr 60: 220).

Forma *Vilna* przeważa w dokumentach łacińskich i weszła jako nazwa miasta do języków zachodnioeuropejskich. Natomiast postać *Wilno* zapisana jeszcze kilkakrotnie w XIV w. (1387 KDW, nr 1B i n.) jest używana do dziś w języku polskim. Obie mają swe bezpośrednie źródło w staro-zachodnio-ruskiej (starobiałoruskiej) nazwie miasta – *Vilna*, poświadczonej w dokumentach kancelarii wielkksiążęcej, gdzie znacznie częściej pojawia się żywa do dziś w białoruskim postać *Vilnja*. Jest to z pochodzenia litewska (dawna i gwarowa) nazwa wpadającej tu do Wilii rzeczki Wilenki – *Vilnia*, przeniesiona na miasto. Przesunięcie z odmiany miękkiej *Vilnja* do twardej *Vilna* dokonało się na gruncie starobiałoruskim i ta ostatnia forma weszła do dokumentów łacińskich. Natomiast postać *Wilno* reprezentuje wymowę polską. Dzisiejsza litewska nazwa *Vilnius* została zanotowana na przełomie XVI/XVII w. (Dauksza, „Postylla” 1600; Klein, „Grammatika” 1653 i n.), ale rozpowszechniła się dopiero w okresie odrodzenia narodowego w końcu XIX wieku.

Najstarsze zapisy nazwy Wilna zgromadził i zinterpretował A. Vanagas (2004: 254–262):

Łacińskie: in civitate nostra regia *Vilna* (1323), ante *Vilnam* (1365), in castro nostro *Vilnensi* (1387).

Niemieckie: *Vilne* (1323), *Wille* (1365, 1385), *Wilne* (1367), *Wilde* (1503, 1516).

Ruskie: v *Vilne*, u *Vilni* (1421), k *Vilni*, vo *Vilnju*, vo *Vilni*, iz *Vilni*, *gorodu Vilni*, u *Vilni* (1446 i n.).

Polskie (w dokumentach łacińskich): *Wilno* (GL, 1325), *Wylno* 1382, 1387, 1397 (KDW, Indeks: 24).

W XV–XVIII wieku urzędowa nazwa miasta brzmiała *Mesto Vilenskoje/Miasto Wileńskie*. Odnotował ją pośrednio w swoim atlasie G. Braun (1581/8): *Vilna* [...] indigenis *Vilenszki* (Fijałek 1923: 516). Okazjonalny zapis przymiotnika *wileński* w postaci: *miasta Wilenckiego* (1638 AVK, XX: 321) oddaje regionalną wymowę [-eńsk->-ęck->-ęck-], zapewne pod wpływem fonotaktyki litewskiej, por. nazwę miasteczka na Suwalszczyźnie *Puńsk*, lit. *Punczas*.

Wybrane zapisy nazwy miasta Wilna z XV–XVII wieku

dokumenty ruskie	dokumenty polskie
N. * <i>Viln-ja</i> , * <i>Viln-a</i> , * <i>Viln-o</i>	<i>Wiln-o</i> , * <i>Wiln-a</i> , * <i>Wiln-jo</i>
G. <i>Viln-i</i> , <i>Viln-ja</i> , <i>Viln-a</i>	do <i>Wiln-ia</i> (XV w. KB: 51)
D. <i>Viln-ju</i>	
A. <i>Viln-o</i>	<i>Wiln-q</i> <i>wziqwszy</i> (Mohylew, XVII w.)
L. u <i>Viln-i</i> , <i>Viln-e</i>	w <i>Wiln-iu</i> (Mohylew, XVII w.)

Z nazwą Wilna i obu rzek łączą się dwie nazwy trzech miejsc zamieszkałych:

1. *Wilejka* (*Stara, Powiatowa*) miasto nad górną Wilią przy ujściu rzeczki *Pleśnianka* (Tyszkiewicz 1871/2008: 68), która może nazywała się *Wilejka*, a potem dała nazwę miastu.

2. *Wilejka* (*Nowa, Nowo-Wilejka*, lit. *Pa-vilnis*), osada nad rzeczką *Wilejką* 10 km od Wilna; nazwa przeniesiona z rzeki na miejscowość drogą derywacji semantycznej.

3. *Powilno, Powilnia*, łąka, dwór, folwark, młyn nad Wilenką, późniejsze *Popławy*. Formacja prefiksalna od nazwy rzeki *Wiln(i)a*:

N. <i>Poviln-o</i> (1631), * <i>Poviln-ja</i>
G. do <i>Poviln-ia</i> (1631), dworca svego <i>Poviln-a</i> (1601), o połowicu folwarku <i>Poviln-u</i> (1631)
A. v folvarok <i>Poviln-ju</i> (1601)
L. pri tom folwarku <i>Poviln-u</i> (1531)

Przymiotnik: *povilenskij dvor* (1610), *senožati povilenskije* (1630).

Nazwy terenowe miasta

Nazwy rzek

Wilia

Litewska nazwa dolnego biegu rzeki *Neris* [nãris] została zapisana w źródłach krzyżackich jak *Nerge*, *Nerye* (od 1294) oraz w nazwie osady *Ponary* (od 1390). Natomiast *Vilija* jest litewską nazwą górnego biegu rzeki, skąd białoruskie i polskie *Wilia*, zapisane w KDW od końca XIV w. jako *Wigilia* [*Wilia] (1390, 1397), *Wilia* (1434). W źródłach staroruskich (m.in. w „*Latopisie hipackim*” pod 1232 i n.)

przeważa nazwa *Velbja*, powstała zapewne przez adideację do przymiotnika *velbja* 'wielka'. Obie nazwy rzeki są pochodzenia litewskiego; dokumentacja i przegląd etymologii A. Vanagas (1981: 382–384; 2004: 254–262).

Wilenska

Głównym dopływem Wilii na terenie miasta jest rzeczka Wilenska, której dawna i gwarowa nazwa litewska *Vilnia*, *Vilnė*, identyczna z appellationem *vilnia* 'fala', została wtórnie skojarzona z *Vilija*. Również na gruncie litewskim została utworzona nazwa *Wilejka* za pomocą formantu hydronimicznego *-eika*. Nazwa polska *Wilenska* jest zdrobnieniem od *Wilnia*. W XVII wieku zanotowano białoruską formację *Wilniowka*, a w XVIII w. *Wlinejka*. Natomiast dzisiejsza litewska nazwa *Vilnelė* jest transpozycją polskiej *Wilenska*.

Zapisy nazw rzeczki Wilenki w XV–XVIII wieku

Wilnia:	N. <i>Viln-ja</i> , <i>Viln-a</i> (XV–XVI, 1430 i n.) G. <i>Viln-y</i> , <i>Viln-i</i> / <i>Wiln-y</i> I. <i>Vilbn-eju</i> , <i>Viln-oju</i> / <i>Wiln-q</i> , <i>Wiln-i</i> L. <i>Viln-i</i>
Wilejka:	N. <i>Vilejk-a</i> (1592) I. nad rzeką <i>Wilejk-q</i> (1671)
Wilenska:	N. <i>Wilensk-a</i> : gde Kena i <i>Vilenska</i> reki sxodjatsja (1592) G. aż do wody <i>Wilensk-i</i> (1715) I. nad rzeczką <i>Wilensk-q</i> (1671, 1679, 1684) L. przy samej <i>Wilensk-e</i> (1671)
Wilniowka:	G. do rzeki <i>Wilniowk-i</i> (1663) L. przy rzece <i>Wiln(i)owc-e</i> (1663)

Schemat derywacji:

lit. *Vilija* → st. brus. *Vilja* / *Velja* (← *velja*), pol. *Wili(j)a*

lit. *Vileika* → pol. *Wilejka* || lit. *Vilnia* → brus. *Vilnja*, *Vilna* → pol. *Wilnia*, *Wilna*

↓
pol. *Wilnejka*

↓
brus. *Viln(j)ovka*

↓
pol. *Wilenska* → lit. *Vilnelė*

Wingry/Wengry/Węgry

Wingier Trocki, źródła na przedmieściu Oстрыm, ujęcie wody na Piaskach, skąd wraz z Koczergą płynęły (później pod ziemią), do Wilenki: *torrete(m) Vinger* (1501 KDW, nr 124 i 486); nad *Winkerem* na *peskox/na peskox* nad *Winkrom* (XVI w. KB 140, 141); Gornaja ulica idja k istočniku *Vengram* (1620); *Wingru Trockiego* woda, jako elementum necessarium [...] pozwolona jest (1676). Nazwa pochodzi od litew-

skiego *vingrus* 'kręty' *vingris* 'zakręt', częsta w hydronimii Litwy (Vanagas, 1981: 385–386), skojarzona przez podobieństwo fonetyczne z *Węgrami*.

Wingier Żuprański, źródła na Popławach koło bramy Subocz: *do Vinkgru Żupranskoho* (1621) ; J.I. Kraszewski (III: 343) przytacza w polskim tłumaczeniu przywilej Zygmunta Starego: „za Subaczą ulicą [...] darujemy mieszczanom naszym wileńskim wodę zbyteczną, która z *Węgra* wychodzi” (1535), dodając od siebie bez podania źródła „Reczkę tę, czyli raczej strumyk, zwano *Drują* albo *Cugiem Żupańskim*”. Jeśli nazwa autentyczna, to znajduje odpowiedniki hydronimii litewskiej (Vanagas 1981: 92), m.in. miasto *Druja* przy ujściu rzeki *Drujki* do Dźwiny.

Łotoczek

Wypływa spod Bakszty dwoma korytami, z czasem jako kanał pod ulicą o tej nazwie: *na Łotoczku* v domu (1629); *obadwa Łotoczki* (1671); podle Zboru *na Łotoczku* (1675), *na Łotockowej ulicy* (1686, 1696), *na Łotoczku* (1742) od lit. *latakas* 'rywna, rura, kanał, rów z wodą', a to z białoruskiego *ła/otok* 'otwarta rynna, koryto do ściekania wody' (Smoczyński 2007: 338); wyraz znany w polszczyźnie wileńskiej w znaczeniu 'kanał odprowadzający wodę, ściek', które było zapewne bezpośrednim źródłem tej nazwy.

Koczerga/Kaczerga

Źródła na przedmieściu Rudnickim, łączyła się z Wingrem Trockim na Piaskach (por. wyżej). Pochodzi z brus. *kačerha* 'pogrzebacz', zapewne od kształtu; nazwa znana w hydronimii litewskiej (Vanagas 1981: 140).

Wierszup(k)a

Nazwa rzeczki, a od niej zameczku myśliwskiego, później majątku i osady na Antokolu przy rozwidleniu dróg do Niemenczyna i Bezdan: *dobra swe wedlia miasta wileńskiego z obudwu stron reki Wierszupka* (1509 ML, 1/1, nr 88); *domus regia... alias Wersupa* (poł. XVI Braun/Fijałek 1923: 316); *dobra swe Wierszupy nad rzeką Wilią* (1486–1527 ML, 1/1, nr 164, 205), *za Wierszupami* grunty (1523, ibidem, nr 205). Litewska nazwa kilku rzeczek *Viršupi/ys* (od *viršus* 'wierzch' + *upė* 'rzeka'), możliwy też związek z nazwą *Veršupi/ys* (od *veršis* 'cieleń, byczek'), por. A. Vanagas (1981: 375, 387).

Nazwy gór

Turza Góra: *Turja Gora* (XV w. PSRL, XVII: 261, 314, 374) *Tur Gora* („Patryjaršij spisok”: 261); *Turova Gora* („Kodeks Olszewski”: 440); lokalizacja niepewna, może *Góra Zamkowa*.

Krzywa Góra: *na hore kotoruii zwali Krywaja*, a *teper Łysaja* („Kronika Bychowca”: 17); *na Krzivei Gorze*, którą *teras zovą Lisą* („Kodeks Olszewski”: 440); por. niżej *Krzywy Gród*.

Łysa Góra: *na Szerejkiszkach* (1691 AVK, XX: 481), zapewne późniejsza *Góra Trzykrzyska*.

Gliniana Góra: *Hlynyana Hora* (1495 KDW, nr 433), a *jamy Gory Glinianej* [co pod Wizytkami] *zawalone gnojem na paszny grunt używać zaczynają* (ibidem, Regest: 1573/1804).

Nazwy miejskie (urbonimy)

Nazwy części miasta

Ruski/Lacki Koniec

Jak wspomniano na wstępie, Wilno od czasów Gedymina było miastem wieloetnicznym, więc wielojęzycznym, z przewagą elementu ruskiego. Kolejnym tego świadectwem jest *civitas Rutenica*, zniszczona przez Krzyżaków w 1383 roku (SRP, II: 623). W XV-wiecznym Wilnie, podobnie jak na Rusi, części/dzielnice miasta nazywano „końcami” (SRJ, VII: 273): „zgorě-sja *posad* [część miasta poza murami zamku] v Vilnė, *Ljadckij Konec*, i gorě so světa i sgorě s 40 dvorov i *božnicy Ljackija* [...] a *Ruskogo Konca* i svjatyx Božiix cerkvej Bog ubljude (1471 PSRL, IV: 239). Według M. Łowmiańskiej (1929: 78–79) granicą między obu częściami miasta były ul. Końska i Zamkowa, na co wskazuje rozmieszczenie świątyń obu wyznań, nazwy ulic oraz nazwiska ich mieszkańców (Frick 2008). Niemcy i Żydzi skupiali się w zachodniej części miasta, którą M. Morelowski (b.r.) nazywa polskim terminem *Okół* (Garniewicz 1993: plan osady „łacińskiej”). Tatarzy mieszkali na ulicy przy swojej bramie i poza nią na przedmieściu Łukiszki. Świadectwem onomastycznym litewskich mieszkańców Wilna są nazwy terenowe miasta, niektóre urbonimy, a przede wszystkim liczne antropimimy (Zinkevičius 1977).

Rybny Koniec: osada rybacka przy brodzie na Wilence, później plac targowy i ulica między cerkwią Piatnicką a Ratuszem (1636, 1664, 1719); *Forum Piscarium* (1636, Frick 2008: 32).

Ostry Koniec: pdw. część miasta, przedmieście za Ostrą Bramą, może pierwotnie pagórek (J.I. Kraszewski, IV, plan): na samym końcu *Ostrego przedmieścia* (1740 ACW). Określenie *ostry* (koniec, przedmieście, brama, ulica) jest nazwą topograficzną, zapewne pochodzenia ruskiego.

Nazwy przedmieść

Obok nazwy *predmestje/przedmieście* w dokumentach spotykamy określenie: *za-przedmieście*: „wychodząc w pole po prawie po *zaprzemieściu* ulicy Azarycz” (1675 AVK, X, nr 104). Nazwę tę można odnieść do osiedli, wsi, dworów, położonych w pobliżu miasta, które z czasem stały się jego przedmieściami. Podobne znaczenie miał termin *poza-bramie*: „jako w samym mieście, tak i *pozabramiu*, w Łukiszkach, w Snipiszkach i na Antokolu” (1688 ACW, nr 442: 442).

Antokol: in *Antocola* (1502 KDW, nr 526), in monte immediate post *Antocolnam* (1503, nr 556), in *Antocoliny* (1506, nr 602), na *Ontokolni/na Ontokoli* (1541 ML 131/12, nr 65), na *Ontokolju* (1588 AVK, XX: 59), na *predmiestiu* na *Antokolskomu* (1620); formy *O-* tłumaczą się jako hiperpoprawne na tle białoruskiego akania. Litewska nazwa *Anta-kalnis* oznacza ‘(miejsce) na wzgórzach’ (Smoczyński 2007: 17) i występuje jako nazwa kilku wsi we wschodniej Litwie (VŽ: 22).

Łukiszki: plac albo dom na przedmieściu wilenskim nazwany *Lukiszki* (1555 ML 1/1, nr 251). Część tatarska, sięgająca czasów Witolda, została włączona do miasta przez Kazimierza Jagiellończyka (Kraszewski, III: 326). Według rewizji z 1631 roku na Łukiszkach były 32 domostwa tatarskie (Łowmiańska 1929: 77).

Ostre: na *predmestju za Ostroju bramoju* (1619); [Szosta Kwaterna] na *przedmieściu Oстрыm* zaczyna się (1690).

Ros(s)a: gospoda na *Rose* za *Ostroju* veżoju (1561 AVK, XVII: 429, nr 1007; 1582 ACW, nr 69); na *Rosie* za *Ostrą bramą* (1671, AVK, XX: 412), na *Rosie* na przedmieściu (ibidem: 431); późniejsze potoczne *Rossa*, *Rossy* z litewskiego *Rasos*, pl. od *rasa* 'rosa'; występuje w toponimii Litwy, m.in. w nazwie miasta *Raseniai/Rosienie* (Vanagas 2004: 175).

Safianiki: przedmieście, później ulica za bramą *Subocz* (1690); na *ulicy Safianiskiej* (1715).

Soltaniszki: osada tatarska na *Szeszkiniach* na przeciw *Łukiszek*: do dwora *Soltanowskiego*, przywajemego *Šeškin* (1593); forma *Soltaniszki* (XVII w.).

Szerejkiszki: za *Zamkom Wilenskim* v *Šerejkiškax* (1588), na *predmestju Zareckim* v *Šerejkiškax* (1601), *Sierekiszki* (1621), na *Szerejkiszkach* pod *Łusą Górą* (1691), później *ulica Młyńska* (1698).

Szeszkinie: *Skirgayło* [...] stanet na poli na *Szyszkinach* (pod 1390 KB: 32); do dwora *Šeškinskiego* (1593).

Śnipiszki/Śnipiški: za *Wilią* w *Snipiszkach* (1596); na *Śnipiszkach* za *Wilią* (1724); imenije *Šeškinskoje* z sełkom *Šnepiškami* (1593); *ulicy Snipiskoj* (1600 AVK, XX: 163).

Zarzecze: s *predmestja Zareckogo* (1593), na *Zareču* (1597), na *przedmieściu Zarzeckim* (1601), na *Zarzeczu Wilenskim* (1672), na *Zarzeczu* (1682); potoczne *Zarzecz* (Kirkor 1880/1991: 272), jak *Podbodzie/Podbrodź*.

Nazwy bram

Bernardyńska: (1605).

Marii Magdaleny: (?1562, 1601), w pobliżu lub ten sam obiekt: *bram(k)a Mokra* (Łowmiańska 1929: 23; Kłos 1937: 98).

Ostra: ku *Ostroj brame* (1567 ML 51/51, nr 67). Liczne zapisy AVK, XX: z *Rynku* do *Ostryje bramy* (1594), podle *Ostroj bramy* (1597), do *Ostryje bramy* (1598), ku *Ostroj brame* (1598), podle *Ostroje bramy* (1598), do *Ostroj bramy* (1615), niedaleko *Ostroj bramy* (1619), za *Ostroju bramoju* (1619), za *bramę Ostroju* (1619), ku *Bronie Ostroj* (1620), do *Ostrej bramy* (1671), od *Ostrej bramy* idąc na przedmieście (1690). – Zapisy w ACW: *Ostra brama* (porta) *Acuta*, porta *Acialis*: za *Ostro bramo* (1648); w *bramie Ostrej* (1648); za *Ostro bramo* (1648); post *Acutam Portam* alias za *Ostrą bramą* (1664); idąc do *Ostrej bramy* (1667).

Wymieniana niekiedy dawna nazwa **brama Miednicka* nie została bezpośrednio poświadczona, a podstawą rekonstrukcji jest zapis: „ecclias sancté Trinitatis [późniejsza cerkiew i klasztor bazylianów] In colle uici quo itur ad *portam uié versus Miednyky*” (1514 przywilej Zygmunta Starego dla hetmana Konstantego Ostrońskiego, ZDW, II: 14, nr 6; obszerniej: Fijałek 1924: 141–146). Cytowana przez J. Ochmańskiego (1986: 91) gospoda na *Rosie* za *Ostroju Veżoju* (1561 AVK, XVII: 429, nr 1007) odnosi się raczej nie do *Okrągłej Wieży* usytuowanej w murach między bramami *Rudnicką* a *Ostrą*.

Rudnicka: *brona Rudnickaja* (1598).

Spaska: (1605, 1636).

Subocz: *Subaczowska* (XVII), od *bramy Subocz* do *Safianików* (1690), por. nazwę ulicy.

Tatarska: podle *bramy Totarskoje* (1598 z hiperpoprawnym o wobec białoruskiego akania); za *Tatarską bramą* (1601).

Trocka: (1619).

Wileńska: za bramą *Wielejską* (1555 po 1569 ML 1/1, nr 213); niedaleko bramy *Wilienskiej* (1592); za *Wilenską bramą* (1698); pojedynczy zapis: za *bramę Za-velejskuju* (1599). Brama i ulica prowadząca do przeprawy/mostu na rzece *Vel'ja/Wilja* na *Stronę Zawel(ef)ską/Zawilejską*. Zmiana formy *Wielejska* > *Wilejska* > *Wileńska* dokonana się pod wpływem nazwy *Wilna*.

Zamkowa: przed bramą *Zamku Nadolnego* (1529 ML, 1/1, nr 29); przy *bramie Zamkowej* (1724 ACW, II: 67).

Nazwy ulic i zaułków

Jak zauważa M. Łowmiańska (1920: 35), nieregularność sieci ulicznej Wilna wynika stąd, że *wielkie* ulice stanowiły zakończenia dróg zmiernych w kierunku *Zamku*. Łączyła je ze sobą sieć zaułków i mniejszych uliczek zapisywanych po białorusku: *za(v)ułok*, *(v)ułowka* > pol. *ułowka*. Zestawienia nazw: AVK, VIII: 50; IX: 38; XX: 643–4; ACW, II: 309–310 oraz RG 1636 (Frick 2008). Niżej podano najstarsze daty i ważniejsze zapisy oraz niektóre nazwy z lat 1920–1939.

Antokolska: na *ulicy Antokolskiej* (1561 M, 44/44, nr 100).

Bakszta: (1793) wcześniej *Sawicz* (Łowmiańska 1929: 34).

Bernardyńska: do bramy nazywanej *Bernardyńskiej* (1621), później *św. Anny*.

Biskupia: (1543), XIX w. *Dworcowa*, *Pałacowa*, później *Uniwersytecka*.

Ciełca: później *Ludwisarska* (Łowmiańska 1929: 37).

Dominikańska: na ulicę *Wielką* nazywającą się *Dominikańską* (1757), wcześniej *Święto-Duska*.

Filipowska (1671), później *Gaona*. Częste w Wilnie nazwisko *Filipowicz* (Frick 2008: 623).

Górna: *Gornaja ulica* idąca k istočnikowi *Wengram* (1620); na *Gurnej ulicy* idącej ku *Węgom* (1690).

Grodzka: na *ulicy Grodzkiej* idącej z *Zamku* na *Rynek* (1588); na *ulicy Grodzkiej Zamkowej* (1618).

Jatkowa: (1636, 1690), później *ul. Klaczki*.

Jopowska, Jo/epowa, Japonska: do uliczki, którą przedtem nazywano *Zadarzyńską*, a teraz zowią *Jopowska* (1619), *Jopowa* (1632), *Japowa* (1672), *Japonska* (1712 ACW, nr 508); od nazwiska właściciela posesji, później *zaułek Szwarcowy*.

Końska: *Konskaja* (1592), *Konska ulica* (1690).

Kuźmo-Demiańska: (1594) później *Smylińska*.

Kwaszelna: ulica mała nazywa się *Kwaszelna* (1630), za bramą *Rudnicką*; później *Kwaszelnia*.

Łotoczek, Łotoczki, Łotoczkowa: (1629 i n. por. wyżej nazwę rzeczki).

Mała: na *ulicy Małoj*, która z *Velikoj ulicy* do *Zboru* idet (1593 AVK, VIII: 15).

Młyńska: *ułowki od Młyňa Młyňa Królewskiego* (1636, Frick 2008: 373), *Młyńska* (1698); wcześniej *Szerejkiszki*, później *Młynowa*.

Niemiecka: na *ulicy Nemeckoj* (1555 ML, 43/43, nr 3), na *Nemecko ulicy* (1591), na samym skończeniu *ulicy Niemieckie* (1592).

Ostra: z *Ostroj ulicy* (1598), na *Ostroj ulicy* (1618), na *Ostrej ulicy* (1637), na *ulicy Ostroj* (1637), na *Ulicy Ostrej* (1637), z przedmieścia *ulicy Ostrej* i *Rudnickiej* (1666); od XIX w. *Ostrobramska*.

Podół: ulicę *Podolem* mimo cerkwi Prečistoje (1608 AVK, VIII, nr 188: 498), por. st. rus. *podół* 'dolna część grodu'; może pozostałość *Ruskiego Końca*, por. wyżej.

***Pozawalna:** (XVII–XIX w.), później ul. *Zawalna*.

Poprzeczna: na ulicy *Poprečnoj* (1579).

Przczysteńska: do ulicy *Przczystenskiej* [...] ku świętej *Przczystej* (1619), później ul. *Metropolitalna*.

Rosa: na ulicy *Rosa* za bramą *Ostrą* (1774).

Rekoniciska: na ulicy *Rokontiskoj* (1664), na *dorogu do Rokontišok* (1663).

Rudnicka: (1606).

Rybna: (1642).

Rynkowa: (1613).

Sawicz(a): na ulicy *Savičoj* (1594), podle *vulicy Savič* (1597), na *ulicu* przywajemoju *Savičuju* (1601), na *Sawiczej ulicy* (1619), idąc z *Sawiczej ulicy* do *Spaskiej Bromy* (1696). Znane w Wilnie nazwisko *Sawicz* z imionami: *Eliasz, Joachim, Pachomi* (Frick 2008: 623), więc ruskie.

Skopowa: na rogu *Skopovoje* (1555 ML, 43/43, nr 3), później *zaułek Skopówki*.

Smylińska: ulicy *Smylinskoj* przywanaj *Kuźmo-Demjanska* (1594), *Smilewskiej* (1602), *Smilenskaje* (1602), *Smolińskiej* (1672), *Smilańskiej* 1678), wymiennie: *Sawicz, Łotoczek*, później ul. *Augustianska*.

Spaska: (1536), później ul. *Miłosiernia*.

Subocz: na *Subačovej ulicy* (1528 ML, 12/12, nr 662), s *Za-ssubačovyx ulicy* (1535, *Łowmiańska* 1929: 35), na rogu *Subačovoje ulicy* (1597), na *ulicy Subačoj* (1601), na *ulicę Sobaczą* (1663), na *Sobaczjej ulicy* (1664), *Sobacz ulica* (1690). Ostatecznie od rus. *sobaka*; o > u redukcja pod wpływem brus. akania.

Szeroka: pri *ulicy Šyrokoj* (1579).

Szklan(n)a: (1619), na *Szklanej ulicy* (1790).

Święto-Duska: na ulicy *Swietoduskie* (1593); *Sveto-Duskoj* (1596), później *Dominikańska*.

Święto-Jakubska: (XIX w.).

Święto-Jańska: *Svetojanskaja* (1483; 1583), *św. Jana* (1631), na *Święto-Janskiej* (1678).

Święto-Ju/erska: (XIX w.), potocznie *Jerek*; później *Mickiewicza > Lenina > Gedymina*.

Święto-Mikołajska: od *św. Mikołaja* (1556), po obu stronach *ulicy Święto-Mikołajskiej* (1633/1636, Frick 2008: 269 i n.).

Święto-Stefańska (XIX w.).

Tatarska: v meste *Wilenskom* na *Tatarskoj ulicy* (1522 ML, 12/12, nr 104).

Trocka: (1592, 1602, 1629).

Wielka: dodatkowe określenia różnych ulic: *Velikaja/Wielka – Rynkowa, Zamkowa, Zarzeczna*.

Wileńska: w mieście naszym *Wilenskim* na *ulicy Wilęskiej* (1569), v meste *Wilenskom* na *ulicy Velejskoj* niedaleko *bramy Vilejskoj* (1598), *ulica Wilenska* (1690), por. wyżej nazwę bramy.

Zadorowska/Zadoryńska: różne odmianki nazwy: na *Zadorowskiej uliczej* (1557), v *ulicy Zadarovskoj* (1586), na *Zachorodzkiej ulicy* (1577/1714), przedtem nazywana *Zadarzyńską*, a teraz *Jopowska* (1619).

Zamkowa: na ulicy *Zamkovej* (1555), z ulicy *Wielkiej Zamkowej* (1609), na ulicy *Wielkiej*, która idzie do Rynku z Zamku (1619), *ulica Wielka Zamkowa* (1619), na ulicy *Velikoj Zamkovej* (1698); zwana też (*Zamkowa*) *Wielka, Grodzka, Szeroka*.

Zarieczna: na ulicy *Zareckiej* (1592), *ulica Zarzecka* (1636), jej przedłużenie: *Wielka Zarzecka droga*, później ul. *Połocka*.

Zborowa: na ulicy *Zborovoj* (1606), na ulicy *Zborowskiej* (1586/1714 AVK, XX, nr 337), od zboru kalwińskiego; później *zaułek Święto-Michalski*.

Żydowska: od jatek mięsnych w domu przy ulicy *Żydowskiej* stojących (1633 ACW, nr 178).

Nazwy opisowe ulic: *idući ot ratuši w Nemeckuju ulicu po pravoji ruce u volo-čce porožnoi, gde bywał rynštok* (1543); *do świętego Jakuba idąca* (1664); *idąca do kościoła ewangelickiego* (1617); *przed Trocką bramą; z bramy Trockiej ku Zielonemu Mostowi idąca* (1708) i inne.

Nazwy zaułków

Pamekolnis: do *zaułku*, który nazywają *Pamekolnis* idący ku Łukiškom za bramą Vilenskuj (1602 AVK, XX, nr 148: 192), por. lit. *Pamenkalnis*, oboczna nazwa *Tauro Kalnas* (Góra Boufałowa). Nazwa *Pamenkalnis* jest wyprowadzana od *pamėnas* 'zorza (polarna)', ale przy wyrazie tym J. Szłapelis (1940) podaje jako drugie znaczenie 'miejsce stratowane (na polu, w zbożu)', co wskazuje na pierwotne znaczenie 'wygon, pastwisko na górze'.

Bernardyński: (XIX w.), wcześniej nazwy opisowe.

Głuchy: ot ulicy *Zamkovoje zaułkom Głuchim* aż do muru meştejskiego nad rekoju *Vilbneju* (1593).

Koński: na *Końskim zaułku* (1738).

Literacki: (XIX w.), wcześniej *uleczka ku cerkwi św. Iwana* (Frick 2008: 468).

Święto-Michalski: (XIX w.), wcześniej *ulica Zborowa*.

Nazwy opisowe zaułków: w *zaułku w ulicy idącej do kościoła ewangelickiego* (1617), *zaułku do Świętego Mikołaja* (1628), *uleczką albo zaułkiem od św. Jana do kościoła Bernardynów* (1636), *ulica Trocka i zaułek* (1690), *od zaułka, gdzie jest dom pana Więckowicza* (1727); *do zaułka ku kościołowi Wszystkich Świętych* (1748) itd.

Nazwy zamków i baszt

***Krzywy:** „Item Anno 1390 Cruciferi cum duce Witoldo [...] *Krzivigrod crema-verunt*” (MPH, III: 229), *castrum curvum Vilnense* incendunt (J. Długosz), hortum sub *Castro Curvo* circa ripam fluminis Vilna (1422 KDW, nr 82a; dokument podrobiony na podstawie oryginału z epoki). W łopisach ruskich *Krivoj Gorod* (PSRL, XXXV: 65 i n.) jest mylnie identyfikowany z nazwą *Vysokij Gorod*. J. Ochmański (1986: 83-91) lokalizuje *Krzywy Gród* w zakolu Wilenki w pobliżu późniejszego kościoła Bernardynów, przytaczając za M. Strykowskiem (1582) nazwę *Krzywa Dolina* w odniesieniu do Łąki Swintoroga, więc określenie **kreivas/krivyj/krzywy* odnosiło pierwotnie do zakolu Wilenki i stąd zostało przeniesione na łąkę > pagórek > zamek.

Nazwy *Nadolny, Niżni, Okrągły, Większy* odnoszą się do *Zamku Dolnego*, rozebranego w 1795, obecnie odbudowywanego. Pozostałością *Zamku Wyszniego* (*Górnego*) jest tzw. *Baszta Gedymina*, wokół której prowadzone są również

prace rekonstrukcyjne. Nie wiadomo, do jakiego obiektu odnosi się nazwa *Mniejszy Zamek*.

Nadolny: most na rzece Wilnie przet bramą *Zamku Nadolnego Wilenskiego* (1544 ML, 1/1, nr 29).

Mniejszy: dom w *Mniejszym Zamku* Miasta Wilińskiego Wedla kościoła Świętęthy Hanny (1544 ML, 1/1, nr 98).

Niżni: plac w *Zamku Wilińskim Niznim* (1527 ML, 1/1, nr 121), Gorod odin na Švitoroze *Nižnij*, a drugij na Krivoj Gore, ktoruju n[y]ně zovut Łysoju (PSRL, XVII: 261), podobnie XXXII: 191, 201.

Okrągły: wieżę w *Okrągłym Zamku Wilińskim* na samym wierzchu od *Wysznego Zamku* do rzeki Wilni y do Łysej Gury od Wilni pokryć y pawiment położyc (1512 ML, 1/1, nr 165); plac w *Zamku Okrągłym Wilińskim* niedaleko Pałacu Krolewskiego (1534 ML, 1/1, nr 173).

Więszy/Więwszy: w *Zamku Więszym Wilińskim wedle muru, miedzi plaicem Zdanszewiczowym a Wieżę* [Baszta św. Kazimierza] (1527 ML, 1/1, nr 233), pod górą *Więthszego Zamku* (1544 ML, 1/1 nr 98).

Wyszni/Wyszy: plac [w] *Wyszym Zamku Wylińskim* (1534 ML, 1/1, nr 195), naprzeciw góry *Wyszego Zamku* (1526 ML, 1/1, nr 201).

Bakšta: ruiny (dziś zrekonstruowane) i podziemia umocnienia obronnego, od XVIII w. ulica. Nazwa litewska XVI w. *bakšta*, później *bokštas* 'wieża obronna' ze słów. *bašta*; częste w toponimii Litwy. **Baszta/Wieża Zamkowa** (dzwonnica, dawnej baszta obronna w murach Zamku Dolnego, także więzienie): *Vezenje v Zamku Vilenskom u Veży*, gdzie zwykła šljaxta vezenja vykonyvat (1622 AVK, XX: 282).

Wieża Okrągła (w murach między bramami Rudnicką a Ostrą): za Rudnickuju bramę protiv *Veży okrugłoj* (1610 AVK, XX: 218), przeciwko *Kruhlej Wieżki* (1677, Frick 2008: 260), *Wieżę Okrongła* murowana (1622 ibidem: 282), może identyczna z *Ostrą Wieżę* (1561), por. wyżej pod *Ostra Brama*.

Nazwy budynków mieszkalnych

Nazwy pałaców omówiła skrupulatnie K. Węgrowska (2008); nazwy kamienic i domów z nazwiskami ich właścicieli w XVII wieku zestawiał D. Frick (2008).

Nazwy innych obiektów

Mosty: na Wilii *most Murowany, Kamienny*, później *Zielony* (najstarszy most w Wilnie, zbudowany w 1536), *za Morowanym mostem* (1578), *mostu Morowanego* (1638), *przy Morowanym moście* (1652) [u > o hiperyzm] *za mostem Murowanym* (1690), *ku Zielonemu mostowi* (1691 ACW nr 277, przypis s. 287); **na Wilence** *mosth na rzece Wilnie* przed bramą *Zamku Nadolnego* (1529/po 1569 ML, 1/1, nr 29), *na moste* z ulicy *Zamkovoje* z Rynku do *Zamku* (1625), *ku ulicy* ktoraja idet *ku mostu Bernadiskomu* (1597), *mostek koło Spaskiej bramy* (XVII w.).

Młyny: dozwolili też jesmo jemu *młyn papirny spraviti* (1524 ML, Łowmiański 1924: 422), aż v reku Vilnu *ku młynu papernomu* (1558/1664 AVK, XX: 73), *młyn prochowy*, gdzie przedtem był *papierowy* (1622 ibidem: 283), do *papernogo młynišča* (1664, ibidem: 374).

Rynki, kramy: *Rybny koniec > rynek/ulica* (1632, 1644, 1764). *Ryneczek*, za bramą Rudnicką (1600, Łowmiańska 1929: 38). *Imbary, Ambary*, kryte kramy przy rynku z lewej strony ul. Wielkiej: *na Ambarax* (1587), na rynku na *Imbarax* (1621),

na Velikoj ulicy *na Imbarach* (1702). W Mińsku kupcy wileńscy wynajmowali kramy zwane do dziś *wilenčuki* przy kościele św. Józefa, obecnie archiwa (informacja dra Aleksandra Brazgunoŭa).

Nazwy mieszkańców Wilna

W staro-zachodnio-ruskich latopisach mieszkańcy Wilna noszą nazwę *Vilnanje*, z formantem etnicznym *-an-*, tak jak dziś po polsku *Wilnianin/Wilnianie*, okazjonalne *Wileńczanie* (zaskłyszane w 1966 r.).

W dokumentach WKL od końca XV w. rozpowszechnione są formacje z *-o/ew-ec*, rzadziej *en-ec*: *Wilnowiec* (1470/XVI w. KDW, nr 266; 1568 Statorius-Stojeński; 1582 Strykowski; PESEL 1x), *Wilnieniec* („Kronika Bychowca”: 22), *Wileniec* (nazwa rosyjskiego czasopisma z 1912 r.; PESEL 7x); *Wilniewicz* (PESEL 27x). W końcu XV w. zanotowano nazwisko *Wilnowicz* (1496 KDW, nr 438; PESEL 3x) z patronimicznym w funkcji nomen originis *-ow-icz*, do dziś częściej w odmianie *Wilniewicz* (PESEL 28x). Obok nich spotykamy nazwiska na *-czy-c*: *Wilniewiczyc* (PESEL 61x), *Wileń/nczyc* (PESEL 11x/10x) oraz *Wilencewicz* (PESEL 12x), utworzone od podstawy *Wileniec* + *-ewicz*.

Nowszymi formacjami o podobnej funkcji (patronimicum > nomen originis) są *Wileńczyk*, *Wileńczak* i *Wileńczuk*. Pierwsza z nich, zapisana w XVI w., znana jest w białoruskim *Vilenčyk* oraz w rosyjskim *Vilenčik*, gdzie B. Unbegaun (1989: 264) zalicza je do nazwisk żydowskich. Występuje też w formie litewskiej *Vilenčikas*. Forma *Wileńczak* występowała w (przed)wojennym Wilnie (z piosenki: „My to kresowiacy, chłopcy *Wileńczacy*”). Najbardziej rozpowszechniona była, zapewne już w XIX wieku (Jałowiecki 1955: dwukrotnie) nacechowana ekspresywnie, postać białoruska *Wileńczuk*. Nazwę *Wileńczuki* nosił przed wojną żydowski zespół artystyczny z Wilna, a pseudonim *Wileńczuk* mjr Stanisław Heilman (komendant Wileńskiego Okręgu AK 18 II–22 II 1945). Natomiast rozpowszechniona po wojnie formacja *Wilniuk* wygląda na sztuczny neologizm, ponieważ regularną formacją odprzymiotnikową jest *wileński* > *Wileńczuk* jak *oszmiański* > *Oszmiańczuk* itp.

Forma przymiotnikowa *Wileński* występuje dziś w funkcji nazwiska (PESEL 760x, (?) *Wilański* 46x), także w języku rosyjskim i białoruskim, skąd litewskie *Vilinskas*. Za najstarszy zapis w wymowie regionalnej można uważać miano osobowe *Wylanczski* [Vilącki] (1471, SSNO, VI: 103). Znacznie rzadsze jest dziś nazwisko *Wilnowski*, *Wilniewski* (PESEL 13x + 2x). Nazwisko *Wileński* oraz *Wilner*, *Wilnauer* przybierali Żydzi pochodzący z Wilna.

W języku litewskim nazwy mieszkańców Wilna tworzy patronimiczny sufiks *-iškis*, stąd *Vilnius* > *Vilniškis*. Natomiast nazwiska typu *Viliniškis* oraz *Vileniški/ys* *Vilaniškis*, *Vilaniskis*, *Viloniškis* LPŽ wyprowadza z *Veleniškis*, *Veleniškis*, *Velioniškis* (ze zmianą *e > i*), podczas gdy formę *Vilinskas* [z pol.] *Wiliński* zestawia z rosyjskim *Vilenskij*, por. wyżej. Może więc litewskie derywaty z podstawą *Vilin-*, *Vilen-*, *Vilan-* pochodzą od słowiańskiej formy przymiotnikowej *Vilen-ski* + litewski *-škis*; o formie *Vilenčikas* por. wyżej.

Przegląd derywatów

Wiln-'an-in, *Wilen-'cz-an-in
Wilen-'ec, Wiln-'en-'ec, Wiln-o/ew-'ec
Wiln-o/ew-icz, Wilen-c-ew-icz
Wiln-'ew-cz-yc, Wilen-'cz-yc
Wilen-'cz-yk, Wilen-'cz-ak, Wilen-'cz-uk; Wiln-'uk
Wilen-'ski, Wiln-o/ew-ski
Viln-iškis; Vile/in-iškis; Vilin-skas, Vilen-č-ukas, Vilen-č-ikas
Wiln-er, Wiln-aer

Nazwy regionu Wileńskiego

W dokumentach WKL ziemię położoną po obu brzegach Wilii były określane jako *strona zawilejska/powilejska*. Nazwy te zinterpretował skrupulatnie Z. Wojtkowiak (1980; 1981), dochodząc do wniosku, że były to dawne litewskie terytoria plemienne: *Dziawoŭtwa* i *Nalszczany*, które stały się powiatami *zawilejskim* i *powilejskim*, a po zmianach granic administracyjnych (1565–1566) braśławskim i oszmiańskim. Utworzony wokół Wilna powiat wileński obejmował Giedrojcie, Kiernów, Kurkle, Suderwę, Mejszagołę oraz Niemież i Rudomino. Nazwa *Zavel'je, zavel'skaja storona* pojawia się w latopisach zachodnioruskich w końcu XV wieku: *Zavelskaja Zemla/strona* (PSRL, XVII, Indeks: 641, wielokrotnie), a w formie polskiej u M. Strykowskiego (1582/1846, I: 84, 240, 244) jako *Litwa, Ziemia Zawilijaska/Powilijaska* (Łowmiański 1968; Wojtkowiak 1980: 18–19).

Nazwa *Zawilje, zawilejski* została utworzona z perspektywy miasta Wilna leżącego po południowo-zachodniej stronie rzeki, por. „Na dorozie velikoj, kotoraja idet z *Zavel'ja* do *Vilni*, u stołpa murovanego za morovanym mostom” (1578 AVK, XX: 36); *dvorec prozyvajemyj zawlejskij leżaščij za rekoju Velyju* podle mesta *Vilenskogo* na protiv *Zamka* (1577 AVK, XX: 35). Podobną budowę i horyzont geograficzny od strony Litwy posiada określenie *Za Niemen, Zaniemnie, zaniemeński* oznaczający ziemię położoną po zachodniej (polskiej) stronie Niemna (Bednarczuk 2004).

Województwo wileńskie po trzecim rozbiorze zostało zamienione na gubernię wileńską, a po powstaniu styczniowym nazwy *Polša* i *Litva* zostały zastąpione przez *Privislinskij* i *Severo-Zapadnyj Kraj*. W dopuszczonych przez cenzurę publikacjach polskich wyraz *kraj* (stąd tytuł wydawanego w Petersburgu w latach 1882–1909 tygodnika „Kraj”) oznaczał całość ziem dawnej Rzeczypospolitej. Na przełomie stuleci rodzi się idea *krajowości* i określenie *krajowcy*, jako zwolennicy odtworzenia WKL (Jundziłł 1958; Jurkiewicz 1983).

Po wkroczeniu w 1915 wojsk niemieckich pojawiają się wielojęzyczne odezwy i napisy kierowane do mieszkańców Wilna i Wileńszczyzny: 18 IX 1915 *An die Einwohnerschaft von Wilno/Do ludności miasta Wilna/K naselenju goroda Vilno* – graf Pfeil; Z okresu tego warto przypomnieć jeszcze jeden szczegół onomastyczny. Jak pisze Helena Romer-Ochenkowska w swej regionalnej powieści *Tutejsi* (Warszawa 1931), po zajęciu Wileńszczyzny: „Niemcy za okupacji używali, nawet w oficjalnych raportach, określenia *Panje-land, Panje-pferd, Panje-wagen* do wszystkiego co tutejsze” (1931: 106). Nazwa ta powstała, gdy wojsko i okupacyjna administracja niemiecka na terenie zaboru rosyjskiego zetknęła się z ludnością polską, z której ust

Niemcy słyszeli najczęściej zwrot *Panie!* i sami zaczęli się tak zwracać do miejscowej ludności.

Od grudnia 1919 zmieniają się kolejne władze Wilna i Wileńszczyzny, która po zajęciu przez gen. Lucjana Żeligowskiego w październiku 1920 przybiera (zapropozowaną przez Aleksandra Meysztowicza) nazwę *Litwa Środkowa* (1921–1922). Według koncepcji Józefa Piłsudskiego miała ona być załącznikiem odtworzonego WKŁ, obok **Litwy Zachodniej* (etnograficznej) oraz **Litwy Wschodniej* (białoruskiej) jako jeden z trzech kantonów historycznej Litwy w unii z Polską (Krajewski 1996). W okresie międzywojennym występowały (obok województwa wileńskiego) dwa funkcjonujące do dziś określenia *Ziemia Wileńska* i *Wileńszczyzna*, których odpowiednikami litewskimi były *Vilniaus kraštas* oraz *Vilnia*.

Po przyłączeniu Wilna i części Wileńszczyzny do Litwy (10 X 1939) rozwinęła się w ówczesnej prasie dyskusja na temat nazwy *Vilniaus kraštas – Ziemia Wileńska*, do której włączył się prof. Jan Otrębski (1940a). Jak referuje M. Gawrońska-Garstka (2005: 80–81):

Według redaktora dziennika „Vilniaus Balsas” zjawiała się ona w wileńskiej prasie dopiero wtedy, gdy władze polskie zabroniły używania nazwy *Litwa Wschodnia*. Jest to więc nazwa w sztuczny sposób podkreślająca odrębność kraju przeszkadzająca zjednoczeniu się z państwem litewskim. Redaktor „Vilniaus Balsas”, postulował aby zamiast *Ziemia Wileńska* wprowadzić nazwę *Litwa Wschodnia* [*Rytų Lietuva*]. Otrębski przypomina w swym artykule, iż za nazwą *Ziemia Wileńska* jest prof. Bałcykonis, który uważa, że nazwa ta nie jest sztuczna i weszła w użycie w zjednoczeniu się ziemi wileńskiej z całą Litwą. Profesor Otrębski staje w tym sporze po stronie Bałcykonisa, dodając, iż nazwa ta posiada zabarwienie uczuciowe: *Ziemia Wileńska* – ziemia, której ośrodkiem i symbolem jest Wilno. Językoznawca tłumaczy, że litewskie wyrażenie *Vilniaus kraštas* tłumaczy się po polsku jako *Ziemia Wileńska*, a nie *Kraj Wileński*, co jest wyrazem czysto polskim, lecz na oznaczenie ziemi bywa używany wtedy, gdy trzeba wyrazić przeciwieństwo: mówimy więc o obcym kraju i o naszym kraju. Natomiast *ziemia* pod tym względem jest wyrazem obojętnym. O jaką ziemię chodzi, wyraża dodany przymiotnik *wileńska*.

Po odzyskaniu przez Litwę niepodległości w 1991 roku wraca nazwa *Rytų Lietuva* (Zinkevičius 1993). Natomiast w języku polskim przeważa dziś nazwa *Ziemia Wileńska* nad *Wileńszczyzną*.

Przyłączona w 1939 roku do Białoruskiej SSR wschodnia część Wileńszczyzny została administracyjnie rozdzielona do trzech okręgów: grodzieńskiego, mińskiego i witebskiego, przy czym białoruska nazwa *Vilejščyna* nie odnosi się do Wileńszczyzny, lecz do położonego nad górną Wilią mikroregionu (Starej) Wilejki. Mamy zatem dwie serie derywacyjne: *Wilia* > *Wiln(i)a* > *Wilno* > *wileński* > *Wileńszczyzna* (brus. *Vilenščyna*) obok *Wilia* > *Wilejka* > *wilejski* > **Wilejszczyzna* (brus. *Vilejščyna*).

Spis skrótów

ACW – Akty cechów wileńskich, 1495–1759, I–II, wyd. H. Łowmiański przy udziale M. Łowmiańskiej i S. Kościakowskiego, Wilno 1939; wyd. 2: J. Jurkiewicz, Poznań 2006.

AVK – Akty izdavzjemyje Vilenskoj Archeografičeskoju Komisseju dlja razbora drevnix aktov, I–XXXIX, Vilna 1865–1915.

AW – „Ateneum Wileńskie”, I–XIV, Wilno 1922–1939.

[16]

- GL – Gedimino laiškai. Chartularium Lithaeaniae Res gestas Gedyminie illustrans, ed. S.C. Rowell, Vilnius.
- KB – *Kronika Bychowca* (strony według wydania T. Narbutta, Wilno 1846).
- KDW – *Kodeks dyplomatyczny Katedry i Diecezji Wileńskiej*, t. I (1387–1510), *Indeksy*, Kraków 1932–1994.
- KO – *Wielkiego Xięstwa Litewskiego i Zmodskiego Kronika. Kodeks Olszewski (1550)*, [w:] PSRL, XVII: 421–472.
- LPŽ – *Lietuvių pavardžių žodyna*, I–II, Vilnius 1985–1989.
- ML – Lietuvos Metrika/Litovskaja metrika/Metryka Litewska, Vilnius 1993 i n. (dokumenty ML 1/1 z pierwszej połowy XVI w. zachowały się w odpisach po 1569).
- MPH – *Monumenta Poloniae Historica*, I–VI, Lwów–Kraków 1864–1888.
- PESEL – *Słownik nazwisk wspólnie w Polsce używanych* (wyd. K. Rymut). Opracowano na podstawie materiałów Rządowego Centrum Informacji PESEL, I–X, Kraków 1992–1994.
- PSRL – *Polnoje sobranije russkix letopisej*, Petersburg 1841 i n.
- RG 1636 – *Rewizja gospód dworu Jego Królewskiej Mości za 1636* (por. Paknys 2006; Frick 2008).
- SRJ – *Slovar' russkogo jazyka XI–XVII vv.*, Moskva 1975 i n.
- SRP – *Scriptores rerum prussicarum*, I–V, Leipzig 1861–1874.
- SSNO – *Słownik staropolskich nazw osobowych*, I–VII, Wrocław 1965–1987.
- VŽ – *Vietovardžių žodynas*, Vilnius 2002.
- WZW – *Wilno i Ziemia Wileńska*, I, Wilno 1930.
- ZDW – *Zbiór dawnych dyplomów i aktów*, I–II, Wilno 1843.

Bibliografia

- Alexandrowicz S., 1971, *Rozwój kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII wieku*, Poznań.
- Baliński M., 1836, *Historia miasta Wilna*, I–II, Wilno.
- Bednarczuk L., 2004, *Za Niemen, zaniemeński*, „Annales Academiae Paedagogice Cracoviensis. Folia 19. Studia Linguistica II”, s. 13–18.
- Braun G. et alii, 1581/8, *Urbiūm praecipuarum totius mundi, Coloniae Agrippinae* (por. Fijałek 1923–1924).
- Citko L., 2006, „*Kronika Bychowca*” na tle historii i geografii języka białoruskiego, Białystok.
- Dréma V., 1991, *Dingęs Vilnius*, Vilnius.
- Dréma V., 2008, *Vilniaus bažnyčios*, Vilnius.
- Fijałek J., 1923–1924, *Opisy Wilna aż do połowy wieku XVII-go*, „Ateneum Wileńskie”, I: 313–336, 506–526; II: 122–158.
- [Frick D.], 2008, *Wilnianie. Żywoty siedemnastowieczne*, oprac. D. Frick, Warszawa.
- Garniewicz J., 1993, *Świątynie wileńskie od czasów najdawniejszych do obecnych. Przewodnik historyczny*, Kędzierzyn-Koźle.
- Gawrońska-Garstka M., 2005, „Jan Szczepan Otrębski. Życie i dzieło (1889–1971)”, maszynopis pracy doktorskiej, UAM, Poznań.
- Getkant F., 1648, [Plan fortyfikacji wileńskich], por. S. Alexandrowicz (1971: 128–129).
- Gizbert-Studnicki W., 1930, *Wilno w rządzie stolic Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] WZW, 144–154.
- Jałowicki M., 1955, *Dawne Wilno i ludzie zapomniani*, Londyn.

Nazwy Wilna i jego mieszkańców w dokumentach...

[17]

- Jundziłł Z., 1958, *Z dziejów polskiej myśli politycznej na ziemiach b. W. X. Litewskiego*, „Alma Mater Vilnensis” [V], s. 40–85.
- Jurkiewicz J., 1983, *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905–1922*, Poznań.
- Jurkštas J., 1980, *Vilniaus vietovardžiai*, Vilnius.
- Kałamajska-Saeed M., 1990, *Ostra Brama w Wilnie*, Warszawa.
- Kirkor A.H., 1880, *Przewodnik historyczny po Wilnie*, Wilno; reprint 1991.
- Kłos J., 1937, *Wilno. Przewodnik krajoznawczy*, Wilno.
- Krajewski Z., 1996, *Geneza i dzieje wewnętrzne Litwy Środkowej (1920–1922)*, Lublin.
- Kraszewski J.I., 1838–1842, *Wilno od początków jego do roku 1750*, I–IV, Wilno.
- Limanowski M., 1930, *Najstarsze Wilno*, [w:] WZW, 127–143.
- Łowmiańska M., 1929, *Wilno przed najazdem moskiewskim*, Wilno.
- Łowmiański H., 1924, *Papiernie wileńskie XVI wieku*, [w:] AW, II, 409–222.
- Łowmiański H., 1968, *Geneza Ziemi Połockiej*, „Z Polskich Studiów Slawistycznych”, III, *Historia*, s. 7–24.
- Morelowski M., b.r., „Najstarsze Wilno”, Archiwum Biblioteki Ossolineum (mps.), Wrocław.
- Narbutt T., 1846, *Pomniki dziejów litewskich: „Kronika Bychowca”*, Wilno.
- Ochmański J., 1986, *Krzywy Gród wileński. Próba lokalizacji*, [w:] *Dawna Litwa*, Olsztyn, s. 83–91.
- Otrębski J., 1940a, *Spór o nazwę*, „Gazeta Codzienna”, 19.04.1940, nr 87.
- Otrębski J., 1940b, *Wilno czy Vilnius*, „Gazeta Codzienna”, Wilno 24.04.1940, nr 91.
- Paknys M., 2006, *Vilniaus miestai ir miestiečiai 1636 m.: namai, giventojai, svečiai*, Vilnius.
- Smoczyński W., 2007, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno.
- Strykowski M., 1575–1578, *O początkach [...] narodu litewskiego [...]*, wyd. J. Radziszewska, Warszawa 1978.
- Strykowski M., 1582, *Kroniki polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi*, Królewiec 1582; wyd. 2, I–II, Warszawa 1846; reprint 1980.
- Szłapelis J., 1940, *Słownik litewsko-polski*, Wilno.
- Tyszkiewicz K., 1872, *Wilija i jej brzegi*, Drezno; reprint Vilnius 2008.
- Unbegaun B.O., 1989, *Russkije familii*, Moskwa.
- Vanagas A., 1981, *Lietuvių hidrinimų etimologinis žodynas*, Vilnius.
- Vanagas A., 2004, *Lietuvos miestų vardai*, Vilnius.
- Węgorowska K., 2008, *Historia Wielkiego Księstwa Litewskiego zachowana w nazwach własnych niektórych pałaców wileńskich*, [w:] „*Młodsza Europa*” – od średniowiecza do współczesności, Zielona Góra, s. 543–556.
- Wojtkowiak Z., 1980, *Litwa zawilejska w XV i pierwszej połowie XVI w.*, Poznań.
- Wojtkowiak Z., 1981, „*Litwa zawilejska*”. *Z dziejów podziałów wewnętrznych Wielkiego Księstwa Litewskiego przed reformą administracyjną w połowie XVI wieku*, „Roczniki Historyczne”, XLVI, s. 39–65.
- Zinkevičius Z., 1977, *Lietuvių antroponimika. Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje*, Vilnius.
- Zinkevičius Z., 1993, *Rytų Lietuva praeityje ir dabar*, Vilnius.

Linguistic picture of Wilno/Vilnius and its inhabitants in the documents of the Grand Duchy of Lithuania

Abstract

The author of the article discusses names of Wilno/Vilnius in the oldest Latin, Russian and Polish documents. He also analyses place names denoting the city, city districts, suburbs, streets and alleys, castles, towers, mountains, as well as names denoting inhabitants of city and region.